

7. Циркулярное предложение гг. попечителям учебных округов о недопущении превышения расходов над доходами по содержанию учебных заведений // ЖМНП. – Т. ССХХVII. – 1883. – СПб., 1883. – С. 8–9.
8. Высочайше утвержденный Общий Устав Императорских Российских Университетов (1884) // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. IV. – СПб., 1887. – №2404. – С. 456–464.
9. Об упразднении в Дерптском учебном округе должности Помощника Попечителя и об учреждении в сем округе должности второго Округного Инспектора (1884) // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. IV. – СПб., 1887. – №2046. – С. 67–68.
10. Об учреждении при Попечителе Кавказского учебного округа должности третьего Округного Инспектора (1885) // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. V. – СПб., 1887. – №2992. – С. 241–242.
11. Об учреждении должности Округного Инспектора в Варшавском учебном округе (1885) // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. V. – СПб., 1887. – №3275. – С. 453–454.
12. Об учреждении Западно-Сибирского учебного округа (1885) // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. V. – СПб., 1887. – №2808. – С. 102.
13. Высочайше утвержденное Учреждение Управления Кавказского края (1883) // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. III. – СПб., 1886. – №1522. – С. 187–205.
14. Блинов А.В. Организация и развитие Западно-Сибирского учебного округа / А.В. Блинов // Актуальные вопросы истории Сибири / отв. редактор Ю.Ф. Кирюшин. – Барнаул, 2001. – С. 371-373. – ISBN5-7904-0178-3.
15. Об усилении инспекции народных училищ Киевского округа (1888) // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. VIII. – СПб., 1890. – №5568. – С. 549.
16. Об усилении инспекции народных училищ Дерптского округа (1888) // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. VIII. – СПб., 1890. – №5569. – С. 549–550.

Милько В. И. Система управления учебными округами Российской империи (1881–1888)

Проанализирована нормативно-законодательная база, которая регулировала особенности функционирования системы управления учебными округами Российской империи в 1881–1888 гг. Основное внимание акцентировано на полномочиях попечителей округов, а также на отдельных аспектах образовательной политики Министерства народного образования в указанный период. Прослежены изменения штатного расписания и финансирования канцелярий и управлений учебных округов, особенности административного и инспекторского надзора за учащимися и студентами.

Ключевые слова: учебный округ, попечитель, министерство народного просвещения, Российская империя.

Mył'ko V. I. The control system of educational districts of the Russian empire (1881–1888)

The normative legal base which regulated features of functioning of the control system by educational districts of the Russian empire in 1881–1888 is analyzed. Main attention is paid to the power of curators of the districts and to the separate aspects of the educational politics of folk education Ministry in the mentioned period. Changes in list of members of the staff, funding of chancellery and of the administration of educational districts were found besides, features of administrative and inspecting supervision of pupils and students were noticed.

Key words: educational district, the Trustee, Ministry of National Education, Russian Empire.

УДК 940.5(477)

Л. В. Турчина

«В ЯКОМУ ВІДНОШЕННІ ДО "ХВИЛЬОВІЗМУ" ВСІ ТІ»: ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ М. ХВИЛЬОВОГО

Стаття присвячена з'ясуванню процесу формування світогляду М. Хвильового – засновника ідеології хвильовізму. Досліджено нові факти, які проливають світло на таємницю народження М. Хвильового. Вивчено вплив соціального оточення на формування світоглядних орієнтирів, а також проаналізовано чинники, які позначилися на становленні патріота. Охарактеризовано вплив конкретних людей на особу М. Хвильового, наведено їх прізвища. Доведено, що саме цей комплекс чинників визначив вектор розвитку знакової персони доби Розстріляного відродження й дозволив йому стати ключовою фігурою своєї доби.

Ключові слова: хвильовізм, М. Хвильовий, біографія, світогляд, ідеологія.

Термін "хвильовізм" (складова ідеології націонал-комунізму) виник як ярлик-позначка для когорти української творчої інтелігенції, що опиралася советському тоталітарному режиму. Й тривалі роки, так само як шумськізм, скрипниківщина, волобуєвщина, мав негативне забарвлення. Десятиліття замовчування й заборон стосовно провідних діячів української культури здійснили парадоксальне – на сьогодні зміст, глибинна сутність цього терміну отримали нове прочитання, перетворившись на цілковитий позитив. Відповідно й особа засновника хвильовізму — М. Хвильового (1893-1933) набула абсолютно нового звучання. Разом з тим, на поверхню знову вигулькнула проблема про співвідношення ролі особистості/народу в історії, коливаючи ваги на користь особистості.

Життя даної особистості по-справжньому карколомне, сповнене таємницями і секретами: від самого факту народження, до складно усвідомлюваної смерті (убивства) за ще й досі остаточно нез'ясованих обставин. Він потерпав від царату за розповсюдження революційних ідей; взяв безпосередню участь у I Світовій війні; став українським революціонером.

Дослідження процесу формування світоглядних орієнтирів М. Хвильового виявляється наразі надзвичайно потрібним. Важливе значення для розуміння громадянської позиції митця мають питання,

пов'язані зі становленням його особистості. Ця постать приваблює до себе не стільки письменницьким хистом, скільки належністю до конкретного громадського типу українських патріотів, національні почуття яких заперечували принцип "пролетарського інтернаціоналізму", незважаючи на їх перебування в лавах комуністичної партії. Вони мріяли про самостійну, хоч і соціалістичну, державу, незалежну від централізаторської опіки московського центру. Щоб зрозуміти з чого вирости такі переконання, доцільно звернути увагу на умови, в яких відбувалося формування майбутнього письменника. Іншими словами, через розуміння світогляду хвильовізму можна відстежити один з алгоритмів долучення до ідеології націонал-комунізму.

Саме тому метою даної статті є вивчення біографії М. Хвильового дореволюційного періоду, з'ясування переліку ідей та людей, які були причетні до становлення його особистості.

Серед різнопланових досліджень останніх років стосовно М. Хвильового не з'явилося й досі наукової біографії письменника, хоча саме ця проблема, серед інших актуальних, була поставлена на перше місце видавцями закордонного п'ятитомного видання письменника ще у 1980-ті рр. [1, с.144].

Традиційно уявлення щодо формування особистості можуть дати автобіографічні матеріали, спогади близьких, аналіз загальних настроїв і переконань відповідної доби суспільства. На жаль, джерельна база з даної проблеми, виявляється дещо обмеженою. Існують два варіанти автобіографій М. Хвильового [2; 3]; листи письменника; деякі фрагменти суто літературних творів, які мають автобіографічний характер. Однак переважну більшість фактів стосовно дореволюційного життя М. Хвильового дістаємо у дбайливо зібраних спогадах про нього упорядниками діаспорного п'ятитомника [4], а також у дослідженні О. Гана¹ [5]. Окремо від традиційного трактування біографії М. Хвильового постає стаття П. Василевського [6], який використовує спогади людей, особисто знайомих з письменником. А також дослідження стосовно М. Хвильового, що подають відомості відносно раннього періоду його життя [7; 8; 9].

Можна стверджувати, що дитинство М. Хвильового не було безхмарним. Більше того, сама історія народження майбутнього письменника викликає різночитання. Від народження Микола носив прізвище Фітільов. Особа його матері не викликає суперечок. Єлизавета була дочкою інтелігентного веселого й доброго Івана Тарасенка - бухгалтера маєтків прогресивного на той час цукрозаводчика Л. Кеніга, який входив до 20-тки найбільш заможних людей Російської імперії. За непідтвердженими даними Ю. Лавріненка, батьком І. Тарасенка був француз, а матір'ю – українська кріпачка [10, с.410].

Відносно особи батька М. Хвильового у літературі побувають дві версії. Згідно з останньою, вже доволі спопуляризованою, М. Хвильовий з раннього дитинства знав, що його батьком був заможний селянин з-під Охтирки Дмитро Дорош. Такий висновок робить П. Василевський, зівши до купи свідчення трьох осіб, а саме О. Кисельова - далекого родича М. Хвильового по материнській лінії, А. Свашенко – мешканки будинку "Слово" та відомого письменника-в'язня В. Гжицького [6]. Він вважає, що Є. Тарасенко могла певного часу "согрішити" з Д. Дорошем, результатом чого стало народження Миколи. Далі розвиток подій, на нашу думку, міг схематично мати такий вигляд. І. Тарасенко, очевидно, не проста людина у селищі Тростянець, а бухгалтер, та й ще у мільонера Л. Кеніга, міг "потурбуватися" стосовно майбутньої долі своїх нащадків, спричинивши весілля доньки та Григорія Фітільова. Останній, записаний як батько майбутнього письменника, народний вчитель, походив зі збідного дворянського роду [5, с.9]. Це і є перша, офіційна версія стосовно батьківства, яку неодноразово підтверджував і сам М. Хвильовий у власних публікаціях.

Для того, щоб наблизитися до остаточного визначення таємниці народження письменника, наведемо ще кілька підтверджень на користь версії П. Василевського. Він сам наводить іронічно-жартівливу строфу, яка, на його думку, належить перу М. Хвильового й була написана на початку 1920-х рр.:

*"Я – не фітіль,
Бо не звідтіль...
І моя мати не така,
Тому-то й син я – козака..."* [6]

Непрямыми доказами можна вважати свідчення О. Кобця, який оповідає чутки, що ходили на початку 1920-х рр. в Києві стосовно М. Хвильового – останнього називали незаконнонародженим [11, с.153].

Виключне місце серед таких доказів посідає запис В. Винниченка у своїх щоденних нотатках стосовно "самогубства" М. Хвильового за 12 липня 1933 р. Це згадка про якогось "медіума" Дороша з Донбасу. Упорядник публікації, сам послідовний хвильовіст, Г. Костюк подає такий коментар (наводимо у повному обсязі). "В. Винниченко має на увазі великий, неполяний до радянської влади, підписаний *якимось* (виділення наш – Л.Т.) Дорошем із Донбасу, що прийшов на початку, здається, 1933 року на ім'я Винниченка у Францію. Лист і, очевидно, копія відповіді Винниченкової зберігаються в архіві письменника. Цей документ ще належно не вивчений" [12, с.217].

Якщо звернути увагу на дату, стає зрозумілим – не ліпший час було обрано для листування із закордоном. Спробуємо реконструювати можливий перебіг подій. Автором листа правдоподібно міг бути сам М. Хвильовий. Неспроможний самотужки вплынути на "новий кардинальний процес соціалістичного будівництва – голод" [13, с.95], він прагнув донести свої спостереження, обурення, розпач до вільного світу, хоча б і через В. Винниченка. Власне характерне псевдо було абсолютно скомпрометованим перед владою, користуватися офіційним прізвищем він теж не міг. Задля конспірації він мав можливість підписатися прізвищем рідного батька – Дороша. Єдине, що не вкладається в логічний ланцюжок розвитку подій – це

¹ Написане в еміграції, у таборі для переміщених осіб й опубліковане у 1947 р. літературознавцем П.Й. Петренком (1903-1982).

територія – Донбас. Але при бажанні М. Хвильовий міг скористатися своїм впливом й попросити когось вкинути листа десь з території Донбасу. Задля остаточного з'ясування правильності висунутої гіпотези необхідно зовсім трохи – віднайти оригінал чи принаймні копію цього листа, адресованого В. Винниченку. Вочевидь зміст листа був настільки антисоветським, що й сам адресат боявся помилитися в авторстві. Хоча те, що цей запис з'явився стосовно саме самогубства М. Хвильового, може свідчити на користь великих інтуїтивних здібностей В. Винниченка.

На жаль, на цей час, попри усі докладені зусилля, автору ще не вдалося дістати бажаного документу. Прикро, що такий популяризатор М. Хвильового - культової особи доби українізації - Г. Костюк свого часу не зумів співвіднести очевидні символічні співпадиння, хоча саме він мав можливість тримати цей лист в руках. Остаточне розв'язання даної наукової проблеми значним чином вплине на нове трактування біографії М. Хвильового. Допоки ж будемо використовувати припущення в якості робочої гіпотези.

Аналізуючи дитячі роки письменника, візьмемо до уваги факт, що про таємницю свого народження він дізнався не з пелюшок. Отже, перші роки свого життя він провів поруч з Г. Фітільовим, якого вважав за батька. Г. Фітільов, який походив зі збіднілого дворянського роду, прийшов учителювати у Тростянець після того, як наприкінці 1880-х рр. його виключили з I курсу Харківського університету за народницьку діяльність [5, с.9-10]. Це була людина своєрідних запитів і звичок, "великий оригінал", який мав бажання прищепити й Миколі любов до народництва. Певною мірою йому це вдалося: за власним висловом М. Хвильового, "од народницького душака я й досі ніяк не відкараскаюсь" [14, с.840].

Відносно того, яке етнічне середовище мав майбутній письменник від народження, у літературі точаться суперечки. Одні дослідники вважають, що це було російськомовне середовище, інші твердять, що воно було "органічно українським" [10, с.410]. Достеменно відомо, що великий вплив на становлення особистості М. Хвильового мала його бабуся Тарасенко, яка говорила українською, а в глухі слобожанські вечори розповідала маленькому Миколі казки про домовиків, лісовиків тощо. Саме від бабусі майбутній письменник навчився говорити українською [14, с.840]. Якщо припустити, що Г. Фітільов був втіленням великоросійської традиції, а родина Тарасенків – слобожансько-української, то з самого дитинства М. Хвильовий засвоїв цю "подвійність" у середині себе, що згодом вилилася у конраверсійність.

Численні свідчення очевидців [3; 5], результати досліджень [9, с.67; 15, с.148] дозволяють зробити висновок про те, що родинне життя батьків Миколи було не дуже щасливим. Між Г. Фітільовим та його дружиною часто не було згоди. Більше того, Микола – найстарший у родині з дітей – був єдиним заступником своєї сіроокої матері, коли батько нерідко приходив додому напідпитку за північ і тягав матір за волосся. "Очевидно, саме з цих років, життя і почало з мене виховувати атеїста" [3, с.106], - писав він згодом. Справа у тому, що М. Хвильовий просив Бога захистити матір від побоїв Г. Фітільова:

" – Боженку, – мовчки молюся я, – куди ж ти дивишся?

Але пустельно було навкруги, і відповіді я не чув" [3, с.106].

Виходячи з цього, релігійна складова світогляду засновника хвильовізму була знівельована дитячими враженнями від негарздів у батьківській родині. Однак, базове сімейне релігійне виховання у М. Хвильового було присутнім.

Очевидно, що родинне життя Фітільових не складалося. У 1904 р., коли Миколі виповнилося 11 років, вони розлучилися [15, с.148]. П. Василевський твердить, що саме народження Миколи-первістка стало справжньою причиною розриву [6]. Сам М. Хвильовий зазначав, що Г. Фітільов мало уваги приділяв дітям, яких у родині було п'ятеро – два сини й три доньки. Жоден з них не отримав традиційно потрібної освіти, враховуючи соціальне походження батька [2, с.830].

Після розлучення Г. Фітільов продовжував учителювати. Певний час, коли М. Хвильовий навчався і працював у Красному Куті, він мав можливість з ним спілкуватися, але невідомо чи зреалізував він її. Єлизавета Тарасенко переїхала разом з дітьми до маєтку своєї рідної сестри, де перебувала близько двох років. Сестра була одружена за поміщиком М. Смаковським — земським начальником в Зубівці. Потому мати письменника, як знайшла роботу, переїхала до с. Черненеччини на Богодухівщині до церковно-приходської школі, а згодом працювала у народній школі на хуторі Дем'янівка, неподалік від Диканьки. Тут вона жила до того, коли Микола став відомим письменником.

За свідченням кузини Лариси, великого пустуна Миколу залишили в родині Смаковських після переїзду матері, з одного боку, щоб він продовжив навчання, а з іншого – з метою допомогти його матері матеріально. Він закінчив Колонтаївську початкову школу, куди його возили, ймовірно, разом з кузиною. Є відомості, що учитель колонтаївської школи О. Селівановський та його дружина підтримували українофільські настрої в душі підлітка. Надалі родичі, щоб якось «вивести хлопця у люди», віддали Миколу до вищої початкової школи містечка Красний Кут. Саме викладач російської мови і літератури краснокутської школи А. Кривохатський справив потужний вплив на формування національного світогляду М. Хвильового. Свідомий українець, він на своїх уроках з історії російської літератури не проминав жодного випадку, на якому можна було б продемонструвати учням утиски, що завдавала Росія Україні через переслідування української культури. Отже, Колонтаївська початкова та краснокутська вища початкова школи були єдиними навчальними закладами, які закінчив М. Хвильовий [5, с.11-14].

Усі наступні намагання дати хлопцеві відповідну до соціального походження гімназичну освіту успіху не мали. Перша невдала спроба здобуття атестата була пов'язана з Охтирською гімназією. За спогадами українського поета П. Грабовського, охтирські навчальні заклади переважно були сирими й брудними, містилися у напіврозвалених халупах, або ділили дах з розправами чи кабаками; погано опалювалися, ніколи не ремонтувалися; лишалися без будь-якого нагляду й служили радше джерелом усіляких хвороб,

ніж "кладезями" знань [16, с.431]. Зрозуміло, що у такій атмосфері проявилися "найліпші" якості підлітка: навчання у гімназії було припинене у зв'язку з участю хлопця в українському революційному гуртку.

За твердженням О. Гана, М. Хвильовий десь діставав заборонену літературу, проводив політичну пропаганду серед зубівських селян та наймитів, підтримував зв'язок зі студентом-революціонером з сусідньої Костянтинівської цукроварні [5, с.15]. Врешті Г. Фітільову було запропоновано відвести сина на квартиру до місцевого жандарма [2, с.830]. Отже, й після розлучення Г. Фітільов продовжує опікуватися долею Миколи. Напередодні I Світової війни Г. Фітільова розбив параліч. Приречений хворобою на спокій, він мешкав окремо від родини в с. Котельві, подальша його доля невідома [9, с.67].

М. Хвильовому довелося змінювати місце навчання – М. Смаковський віддав його до п'ятого класу Богодухівської гімназії. Але й тут хлопцеві не поталанило: живучи у місті, він потоваришував з місцевими есерами. Адміністрація провінційної гімназії мала через нього неприємності з богодухівською поліцією. Впливовість М. Смаковського у місцевих владних колах певний час рятувала його небожа від неприємностей. Однак юнак не заспокоювався їй, крім того, зневажав керівництво, що не могло тривати безкінечно. Адміністрація навчального закладу порадила М. Смаковському взяти небожа з гімназії й тримати його під своїм наглядом [5, с.15].

Зухвальство М. Хвильового щодо керівництва гімназії теж не було абстрактним бунтом невдоволеного юнака. Л. Смаковська свідчить, що ще перед гімназією Микола читав їй багато поезій Т. Шевченка та інших українських поетів, причому декламував напам'ять доброю українською мовою [5, с.15]. Враховуючи це, є підстави вважати, що М. Хвильовий прийшов до гімназії з цілком сформованим національним світоглядом. А у навчальних закладах на той час панувала офіційна "російщина" і сувора дисципліна. Природно, що брак заподлиності, волелюбний гордий характер юнака не міг не збунтуватися, що стало підставою для його виключення з п'ятого класу богодухівської гімназії [17, с.17].

Переконливих документальних підтверджень стосовно "гімназійного" періоду життя М. Хвильового допоки не виявлено, реконструкція наводиться переважно за дослідженням О. Гана. Але викладений ним перебіг подій цілком логічний і відповідає реаліям того часу. Саме у 1910-1914 рр. революційна боротьба проти російського самодержавства активізувалася, вона охоплювала не тільки студентські, а й середньошкільні кола. Знову постало питання впровадження української мови до навчального процесу, введення в якості окремих дисциплін до навчальної програми української мови та української літератури.

Невдачі з навчанням змусили хлопця шукати роботи, щоб самому заробляти на життя. М. Смаковський відразу влаштував його писарчуком до себе у канцелярію, впродовж 1914-1915 рр. юнак працював шлюсарем у Краснокутській ремісничій школі, однак ніде не залишався надовго [5, с.15].

Наступні роки життя М. Хвильового відстежити складніше. Автобіографічні джерела описують події "мандрів" письменника Україною, які перериваються війною, службу у царській армії, участь у революційних подіях [2; 3; 14]. На відміну від М. Хвильового, який майже не пов'язує дані роки з Богодуховом та Рублівкою, очевидці вказують, що він перебував переважно у рідній місцевості [5, с.15-19; 18, с.113-115; 19, с.118]. На нашу думку, слід більше довіряти спогадам очевидців, ніж самому М. Хвильовому, оскільки спогади писалися переважно у "вільному" суспільстві. У той же час сам письменник міг з кон'юнктури міркувань опустити питання, пов'язані з участю в українському русі, буденною роботою, натомість випнути "героїчні" епізоди "революційного" минулого. Більше того, у двох з доступних автобіографічних джерел зустрічаються розбіжності.

Отже, згідно з офіційною біографією, напередодні та майже до оголошення війни він працював чорноробом, вантажником тощо, проводив агітаційну роботу серед робітників. У цей час юнак зблизька познайомився зі скрутним матеріальним становищем. Паралельно з пошуками відповідної роботи він замислюється над своїм "ідейним багажем", звертає увагу на пролетаріат, стає його складовою, щоб продовжувати агітаційну роботу, але несподівано губиться у тисячному потоці робітників [2, с.831]. Звичний до статусу "першого хлопця на селі", М. Хвильовий не сприймає такої ситуації, кидає роботу на Дружківському заводі і мандрує до Таганрогу, де влаштовується працювати вантажником, потім підвізником коксу. Однак на жодному з місць не затримується надовго. Сам він пояснює це неприйнятною експлуатацією робітників, з одного боку, і відчуттям самотності і бажанням мандрів, з іншого. Ідейну сутність цього періоду М. Хвильовий пов'язує з інтуїтивним анархізмом, відзначаючи, що на той час був знайомий із засадами анархізму з єдиної брошури Н. Бакуніна [2, с.831]. Між іншим зазначимо, що на даний історичний період ідеологія анархізму була популярною серед молодих інтелектуалів Російської імперії.

Противагою офіційно-витриманій характеристиці даного періоду життя є рядки "Уривку з автобіографії", де автор зізнається, що благословляє ці роки свого життя, наскільки вони були безпечно щасливими. "Тільки одна темна пляма стоїть у них" – згадка про голодування [3, с.107]. Три дні нічого не ївши, бо гроші скінчилися, а іншої роботи він знайти не міг, голодний хлопчина вирішив попросити хліба в хаті заможного козака:

"- Тьотю, дайте шматок хліба, - несміливо попросив я.

- Багато тут вас ходить, - сказала тьотя і зачинила вікно. Я відчув, як мені загорілися вуха, і не тому, що тьотя пожаліла шматок хліба, а тому що я зрадив себе" [3, с.107]. Можна стверджувати, що надалі звичка не просити для себе нічого й ні у кого спостерігалася за ним упродовж усього життя. Урок "тьоті" молодий М. Хвильовий засвоїв з першого разу. Йому у подальшому покладався вже виключно на себе.

Пізніше деякі біографи, довідавшись про короткий робітничий досвід письменника, виводили його соціальне становище з робітничої маси [1, с.144]. Партійне керівництво звинувачувало митця стосовно навмисного використання соціального походження: "для підвищення авторитету Хвильового пустили "утку" про його робітниче походження [20, арк.4]. На нашу думку, така ситуація виникла через недостатню

поінформованість біографів письменника і однозначно без його відома. Літератор завжди ніяковів, коли його називали робітником, бо вважав, що люди можуть подумати, що він у такий спосіб намагається здобути собі "чин". З цих років "заводського у мене лишилось: - писав М. Хвильовий, - пролетарська (непоказательна) фізіономія, матеріальне становище і дух протесту" [14, с.840-841]. Можна говорити, що ще з юнацьких років митець виявляє абсолютну байдужість до будь-яких "чинів" чи посад. Він не прагне здобути собі визнання через офіційне оформлення свого статусу, йому вистачає власного авторитету в інтелектуальному українському середовищі.

Отже, з таким життєвим досвідом й ідеологічними засадами М. Хвильового застала I Світова війна, і він рушив до діючої армії. Як пише він сам, це сталося на початку 1915 р., вказану дату підтверджує і О. Ган [5, с.17]. Однак, за свідченням П. Шигимаги, який познайомився з Миколою восени 1915 р., той мешкав у матері в селі Дем'янівка. Взимку 1915-1916 рр. майбутній письменник брав активну участь у драматичному гуртку сусідньої Рублівки і вже в цей час виявляв "глибоку національну свідомість"[18, с.113-114].

Чим конкретно займався на той час Микола, П. Шигимага не пригадує, однак, як знаємо зі свідчень самого М. Хвильового, підтверджених його кузиною, після виключення з богодухівської гімназії він не кидав науки. Він безкінечно читав, отримавши доступ до багатонаукової бібліотеки поміщиці Савич. Микола разом зі Л. Смаковською вчив французьку мову, відвідуючи вчительку у сусідньому маєтку. Студював гімназійні підручники, очевидно, зібрався складати іспити на атестат зрілості екстерном. У ті часи цей спосіб досягнути середню освіту для дітей бідних верств населення був доволі популярним. Так закінчили гімназію майбутні близькі друзі й однодумці письменника: М. Куліш, І. Дніпровський, О. Досвітній. Самоосвіта мала свої результати: підтвердженням високого інтелектуального рівня М. Хвильового є факт спілкування на рівних з ключовими фігурами своєї доби. Зокрема, професор М. Зеров поважав М. Хвильового за глибокі знання й освіченість [21, с.207].

Навесні 1916 р. для 21-річного юнака здобуття атестату гімназії стало ще актуальнішим: було скасовано закон, за яким старшого сина багатодітних батьків не мобілізували. Отже, парубок мусив йти до війська, а середня освіта давала б йому певні привілеї. Чим закінчилася підготовка до іспитів – невідомо, але атестату за середню освіту він так і не отримав.

П. Шигимага подає відомості стосовно перших творів М. Хвильового, стверджуючи, що читав їх йому сам автор у липні 1916 р. у Богодухові, куди переїхав навесні того ж року. Перші твори були прозові, написані українською мовою, мали виклад подорожніх нотаток [18, с.114]. До речі, цей факт спростовує загальноприйняту думку, що починав М. Хвильовий як поет. Згідно з хронологією О. Гана, читання власних творів відбулося ще до 1915 р., правда, автор не вказує їх форму [5, с.17]. М. Хвильовий, отримавши схвальні відгуки товаришів-критиків, відсилав рукописи до редакцій якихось журналів. Жодна з цих спроб не зазнала успіху, але упертість і наполегливість не стали на заваді.

На думку П. Шигимаги, М. Хвильовий був добровільно мобілізований до війська (з цим фактом погоджуються усі автори) тільки восени 1916 р.: "йшов Микола в армію з моєї хати. Ми з Маликом провели його (...), моя мама дала йому на дорогу харчів" [18, с.115]. Сам М. Хвильовий вказує, що він потрапив до Ващенківського казарм Харкова, натомість П. Шигимага доводить, що наприкінці 1916 р. майбутній митець перебував ще "на вишколі в м. Чугуєві і прислав нам звідти листи" [18, с.115]. Цей факт підтверджує і О. Ган, який пише, що М. Хвильовий потрапив у 7 роту тридцятого запасного полку в Чугуєві [5, с.17].

Стосовно фронтового періоду життя письменника маємо відомості, на жаль, тільки з автобіографічних джерел. Знаємо, що з початку він був рядовим піхотинцем 325-го Царевського полку, який займав позиції у Волинських болотах. "Бої, походи, вши, лямка пехотинця" – все це він витримав фізично; однак для морального стану це було кризою – "період полного духовного упадка". Після того, як з'ясувалося, що він непогано знається на хімії, його перевели до дев'ятої хімічної команди [2, с.832].

Правдоподібно, що у значних військових подіях М. Хвильовий не встиг взяти участь, бо взимку 1916/1917 рр. відбувалася вже позиційна війна. Однак він спостерігав й брав активну участь у солдатському революційному русі, ставши свідком тієї доби, коли мільйонна солдатська маса перебувала у стані невизначеності й хаосу. Юнак, відірваний від усталеного українського оточення, швидко потрапив під вплив пітерського робітника-більшовика, який активно агітував проти війни. Далися ознаки юнацької захопленості справедливістю, невірніми вдача та відсутність фундаментальної освіти – майбутній письменник пішов за течією. За власним висловом саме фронт зробив з нього більшовика [2, с.832; 3, с.107]. Припускаємо, що саме політична незрілість, ізольованість від традиційного оточення і наполегливість большевицького агітатора створили сприятливі умови для прийняття молодою людиною привабливих у соціальному плані ідеологічних засад большевизму. Про те, що М. Хвильовий не став фанатичним прихильником цих ідей, свідчить наступний факт біографії.

Початок 1917 р. застав письменника у Румунії. На той час він вже здобув собі популярності серед солдат "революційною пропагандою" за війну проти німців і інших ворогів вроді галичан чи то буковинців" [3, с.107]. Й тут знову підтверджується здатність юнака до навчання. Пітерський робітник в особі М. Хвильового отримав здібного учня – його було обрано членом полкової ради солдатських депутатів, а невдовзі й депутатом на армійський з'їзд 9-ї армії генерала П. Лечицького [2, с.832], де він уперше зустрівся з армійською українською радою (Роман, Румунія) [2, с.832]. Знайомство з поглядами членів армійської української ради на війну, політичну ситуацію тощо виявило необґрунтованість большевицьких ідей М. Хвильового. Надзвичайний вплив справила на нього незнайома до цього часу національна політична ідея. Він сам не згадує, які суперечливі думки не давали йому на той час спокою, але він здійснив вчинок, що лишається показовим для всього його подальшого життя. На з'їзді він пришиллює на груди два банти: червоний та жовто-блакитний!

З поверненням до своєї частини у М. Хвильового з'явилися певні міркування щодо "вольностей" України, що призвело до виникнення суперечок з пітерським робітником.

Очевидним є факт, що на цій стадії революційних подій юнак був одурманений большевистською пропагандою про право націй на самовизначення та тимчасовим союзом большевиків з українськими партіями, як домагалися автономії України. Крім того, не досягнувши сутності принципу демократичного централізму, він розумів тоді большевизм як децентралізовану владу рад.

Отже, остаточно не розібравшись, що йому ближче, М. Хвильовий залишив відкритим питання, до якого з політичних таборів на цей час примкнути. Він намагається поєднати у своєму світогляді дві несумісні ідеологічні позиції: большевистські комуністичну ідею та український національний дух, вважаючи себе українським большевиком.

Аналізуючи дореволюційний період формування світогляду хвильовізму, можна констатувати двоїстий характер цієї системи. Одна з ланок була етнічною, уродженою слобожансько-українською, а інша набутою, привнесеною теж з пелюшок, великоросійсько-соціальною. Переплетення цих ланок викувало міцний ланцюг світоглядних орієнтирів М. Хвильового.

Асоціативне мислення притаманне більшою чи меншою мірою кожній людині. Виховуючись у соціумі, вона у будь-який спосіб знаходить собі авторитетів, зазвичай батьків, і впродовж всього життя намагається наслідувати поведінку, морально-етичні норми, світогляд засвоєні з дитинства.

Хрещений при народженні, М. Хвильовий вже з дитинства почав сумніватися й потихеньку втрачати віру в існування вищої сили. Не отримав базової освіти, яку мусив би мати через соціальне походження батька. Однак майбутній письменник займався інтенсивною самоосвітою, вивчив самостійно французьку мову, надзвичайно багато читав, користуючись першою-ліпшою нагодою отримати книгу. Перебуваючи у захопленні від кращих представників світової літератури, почав власну творчість як прозаїк. Перші теоретичні уявлення у вигляді інтуїтивного анархізму засвоїв через брошуру Н. Бакуніна. Практичний досвід пов'язаний у нього з пролетаріатом. Саме робітничий клас сформував у М. Хвильового чітке усвідомлення власної унікальності, небажання губитися у тисячній масі.

Серед значимих для М. Хвильового персон виділяємо дві групи – національну та соціальну. До першої відносимо родину Тарасенків (особливо бабусю за материнською лінією та її дочку Єлизавету), родину Смаковських, викладача А. Кривохатського, родину вчителів Селівановських. Другу групу становлять – Г. Фітільов-народник, студент-революціонер з Костянтинівської цукроварні (?), пітерський робітник-більшовик.

Романтик за покликанням, М. Хвильовий у 1919 р. вступає до КП(б)У, спокусившись її привабливими соціальними гаслами. Отримавши власний життєвий досвід, відбувши свої "університети", він опинився в авангарді потужної інтелектуальної течії, яка захопила усі, без виключення, прошарки суспільства – хвильовізму. Вона об'єднала людей спраглих до високого за змістом й національного за формою мистецтва, тодішню інтелектуальну богему, що зосередилася переважно у революційно-зрусифікованому, призначеному бути столицею "лопанському" Харкові.

Її засновник, користуючись власною харизмою, що захоплювала усіх, повів за собою "молоду генерацію", показавши їй стратегічну мету – "азіатський ренесанс", в якому Україні відводилася роль "месії". Масштаби геополітичного мислення М. Хвильового перевершили навіть загальноновизначених та прийнятих у вітчизняній історіографії діячів Кирило-Мефодіївського братства.

За відсутності у наявному українському політикумі патріотично налаштованої "лівої" політичної сили, світогляд хвильовізму, як складової ідеології націонал-комунізму, міг би стати міцним підмурком нової української партії за належного визначення цілей та методів політичної програми.

Історія вже давно пробачила М. Хвильовому його помилки, пішли з життя вже практично всі, хто мав можливість спілкуватися й захоплюватися цією непересічною особистістю. Нащадкам же лишився портрет талановитого митця, значною мірою зіпсований радянською пропагандою.

Джерела та література

1. Костюк Г. Неопалима купина. Роздуми редактора п'ятитомника М. Хвильового / Г. Костюк // Костюк Г. Літературно-мистецькі перехрестя (паралелі). – Вашингтон-К., 2002. – С.139-154.
2. Хвильовий М. Краткая биография / М. Хвильовий // Хвильовий М. Твори: У 2 тт. – К.: Дніпро, 1990.- С.830-837.
3. Хвильовий М. Уривок з автобіографії / М. Хвильовий // Вітчизна. – 1987. – №12. – С.106-108.
4. Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – 834 с.
5. Ган О. Трагедія Миколи Хвильового / О. Ган. – (Б/м.): Прометей, (б/д.). – 77 с.
6. Василевський П. Агонія Миколи Хвильового під тінню голоду і смерті / П. Василевський // Буковинське віче. – 1993. – 8 грудня.
7. Бондаренко В.П., Турчина Л.В. Суспільно-громадська і літературно-організаційна діяльність М. Хвильового в 20-ті – на початку 30-х років / В.П. Бондаренко, Л.В. Турчина // Наукові праці історичного факультету. – Запоріжжя, 1993. – Вип. 1. – С.135-149.
8. Турчина Л.В. Микола Хвильовий / Л.В. Турчина // Історія України / Під ред. М.В. Дедкова. – Запоріжжя: Дике Поле, 2002. – С. 397-404.
9. Турчина Л.В. Микола Хвильовий: шкіц до становлення світоглядних орієнтирів / Л.В. Турчина // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Научный журнал (Симферополь). – 2003. - Т.16 (55). - №2 (История). – С.64-74.
10. Лавриненко Ю. Микола Хвильовий (літературна сільвета) / Ю. Лавриненко // Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933: Поезія-проза-драма-есеї / Упорядкув., передм., післям. Ю. Лавриненка; Післямова Є. Свєрстюка. – К.: Смолоскип, 2007. – С. 406-416.

11. Кобець О. Микола Хвильовий / О. Кобець // Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво "Смолооскип" ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – С.153-167.
12. Винниченко В. Із щоденних нотаток про самогубство М. Хвильового і М. Скрипника / В. Винниченко // Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво "Смолооскип" ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – С.215-227.
13. Любченко А. Його тасмніця / А. Любченко // Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво "Смолооскип" ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – С.87-112.
14. Хвильовий М. Листи до Миколи Зерова / М. Хвильовий // Хвильовий М. Твори: У 2 тт. – К.: Дніпро, 1990. – С.840-881.
15. Жулинський М. Талант надзвичайний та суперечливий / М. Жулинський // Вітчизна (Київ). – 1987. - №12. – С.144-149.
16. Історія міст і сіл УРСР. Сумська область. – К., 1973. – 694 с.
17. Костюк Г. До нового трактування біографії М. Хвильового / Г. Костюк // Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво "Смолооскип" ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – С.15-36.
18. Шигимага П.І. Факти до біографії Миколи Хвильового / П.І. Шигимага // Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво "Смолооскип" ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – С.113-117.
19. Коваленко В.Я. Богодухівщина в часи Хвильового / В.Я. Коваленко // Хвильовий М. Твори: У 5 тт. / Загальна ред. Г. Костюка. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Українських Письменників "Слово" і Українське Видавництво «Смолооскип» ім. В. Симоненка, 1986. – Т.5. – С.118-123.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1, оп.20, спр.6220, арк.4.
21. Костюк Г. М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара / Г. Костюк // Київські неокласици. – К.: Факт, 2003. – С.195-236.

Турчина Л. В. «В каком отношении к "хвильовизму" все те»: формирование мировоззренческих ориентиров Н. Хвильового

Статья посвящена изучению процесса формирования мировоззрения М. Хвильового – основателя идеологии хвильовизма. Исследованы новые факты, которые проливают свет на тайну рождения М. Хвильового. Изучено влияние социального окружения на формирование мировоззренческих ориентиров, а также проанализированы моменты, которые отразились на становлении патриота. Охарактеризовано влияние конкретных людей на персону М. Хвильового, приведены их фамилии. Доказано, что именно эти причины определили вектор развития знаковой личности личности периода Расстрелянного Возрождения и позволили ему стать ключевой фигурой своей эпохи.

Ключевые слова: хвильовизм, М. Хвильовой, биография, мировоззрение, идеология.

Turchina L. V. «In what relation are all these to "hvylyovyzm"»: formation of ideological orientations of M. Hvylyovy

The article is devoted to the clearing up the process of M. Hvylyovy' world outlook formation as the founder of hvylyovyzm ideology. New facts that elucidate the secret of M. Hvylyovy' birth are investigated. The influence of social environment on his world outlook' guidelines formation is studied; different factors influencing his formation as a patriot are analyzed. The influence of specific individuals on M. Hvylyovy' personality is characterized, their names are brought. It is proved that this very range of factors defined the vector of the development of this indicative personality of the Shot Renaissance (revival) (Rasstrelyannogo Vozrozhdeniya) and enabled him to become a key person of his epoch.

Keywords: hvylyovyzm, M. Hvylyovy, biography, world outlook, ideology.

УДК 94+06.07+37(477)"1920/1930"

С. М. Свистович

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКО-ОСВІТНІХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ (1920 – початок 1930-х рр.)

У статті висвітлюються заходи, вжиті урядом УРСР з ліквідації неписьменності в Україні, простежено їх особливість в період НЕПу та формування основ тоталітаризму (1920 – початок 1930-х рр.). Показано перетворення та підміну ініціативи громадсько-освітніх об'єднань на централізований вплив держави та ключову роль примус громадян, як невід'ємного елементу воєнно-комуністичної диктатури. Ці механізми в сукупності з економічним тиском на неписьменних громадян, були причиною саботажу лікнепу з боку населення, а в деяких випадках навіть терористичних актів проти тих, хто вів лікнепроботу.

Ключові слова: громадські організації, освіта, культура, лікнеп, суспільство, НЕП, тоталітаризм, ідеологія, комунізм

На початку 20-х років більшовицька влада, розглядаючи громадські організації формально важливим елементом політичної системи, вбачала саме в них засіб активізації роботи по розгортанню масової освіти серед громадян. Грамотність народу, радянськими керманічами бачилась передусім як спосіб формування політичної опори режиму на селі і в місті. Справжні цілі перевиховання населення в комуністичному дусі свідомо маскувались і подавались на загал у вигляді «залучення якомога ширшої громадської маси до політичного життя та управління державою» [1, с.193]. Отже, ліквідація неписьменності та